

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.11.69](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.69)

УДК 314. 15-0572

*Л. П. Давидюк,
к. е. н., доцент кафедри економіки та міжнародних відносин
Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ
ORCID: 0000-0003-4202-1339*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Ludmila Davidyuk
PhD of Economic Sciences, Senior Lecturer at Department of Economics and International
Relations, Vinnitsa Trade and Economic Institute, KNTEU*

INTELLECTUAL MIGRATION OF LABOR RESOURCES IN GLOBALIZATION

У статті досліджено особливості інтелектуальної міграції трудових ресурсів в умовах глобалізації. Розглянуто сутність поняття «інтелектуальна міграція», дві її форми як внутрішня і зовнішня. Охарактеризовано фактори впливу на інтелектуальну міграцію робочої сили. Визначено, що розвиток інформаційних і комунікаційних технологій є основним фактором в сучасних умовах. Зазначено, що технології дозволяють працювати інтелектуальним ресурсам відразу в країні перебування і в країнах-походження. Під впливом глобалізації формуються потоки інтелектуальної міграції зі сходу на захід, з півдня на північ. Сформульовано, що процеси інтелектуальної міграції закріпили асиметричну структуру міжнародної системи. Проаналізовано витрати окремих країн на освіту і навчання, що впливає на спрямованість міжнародної інтелектуальної міграції. Основним результатом дослідження є висновок про те, що світовий ринок висококваліфікованого інтелектуальної праці розширюється, стає все більш інтернаціональним і динамічним.

Despite the large number of research on labor migration, the problem of intellectual migration in the context of globalization needs further thorough research. The main purpose of the article is to find out the features of intellectual migration in the context of globalization. Revealed is the essence of the concept of "intellectual migration" in a narrow and broad sense, and considered are two forms as internal and external. Characterized are factors of influence on intellectual labor migration. Determined is the development of information and communication technologies is a major factor in the current environment. It is stated that technologies allow working intellectual resources at once in the country of residence and in the countries of origin. Formed are flows of intellectual migration from east to west, from south to north under the influence of globalization. It is stated that the processes of intellectual migration have secured the asymmetric structure of the international system. Developed countries are pursuing a policy of encouraging the influx of highly qualified professionals from abroad. The most popular among them have been IT professionals for several decades. Given are the examples of migration policy for attracting highly skilled workers in North America and the EU. Analyze are the country's expenditures on education and training, which affect the circulation of international intellectual migration. As shown by the analysis of increasing costs of developed countries and large companies for the education and development of human resources (creativity, professional qualities, aspiration for self-development, possession of

the latest techniques of technological and design development, etc.), due to the parameters of development of the global economy in a globalized environment. The main result of the study is that the world market for highly skilled intellectual work is expanding, becoming more dynamic. In the context of the globalization of the labor market, it is impossible to influence the processes of intellectual migration; the mechanism of regulation of migration processes must take into account the interests of states, international organizations and supranational institutions, which together form the global system of regulation of international migration as part of the system of global governance.

Ключові слова: глобалізація; чинники міграції; міжнародна міграція; інтелектуальна міграція; технології.

Key words: globalization; factors of migration; international migration; intellectual migration; technology.

Вступ та постановка проблеми. Глобалізація економіки зумовила істотне зростання міжнародної міграції населення. За даними Міжнародної організації з міграції, кількість мігрантів у світі за останні 40 років зросла у 2,5 рази й офіційно вже перевищила 200 млн. осіб. Активізація процесів глобалізації кардинально впливає на інтенсифікацію процесів інтелектуальної міграції, змінюючи можливості та умови задоволення попиту на розумову працю.

Сучасна інтелектуальна міграція впливає на положення країн, що втрачають інтелектуальний капітал або його імпортують. Це загострює проблему в розвитку міжнародної міграції, особливо для країн, що прагнуть подолати дисбаланси соціально-економічного розвитку. Все це в сукупності зумовило появу безлічі нових проблем, що вимагають теоретичного осмислення та пошуку наукових, практичних підходів до їх вирішення. Це і визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх джерел чи публікацій. Формування і розвиток наукових уявлень про інтелектуальну міграцію присвячені наукові розробки вчених країн СНД таких, як О. Грудзінський, І. Майданік, В. Ніколаєвський, Я. Петрова, М. Семикіна, А.Киреева, Г.Овчиннікова, І.Цапенко. Так, у роботах Я. Петрової автор розглядала інтелектуальну міграцію з точки зору міграції наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, а О. Грудзінський розглядає в рамках інтелектуальної міграції міжнародну науково-технологічну співпрацю, її причини, переваги та бар'єри, звертає увагу на можливість міждержавної кооперації без «вдпливу інтелекту». Окремі соціально-економічні аспекти міграційних процесів інтелектуальних ресурсів досліджені українськими вченими: В.Будкіним, О.Гришнвою, М.Долішнім, Ф.Заставним, Б.Лановиком, Е.Лібановою, О.Малиновською, Т.Петровою, О.Позняком, А.Поручником, М.Романюком, А.Румянцевим, В.Савчуком, С.Сіденко, А.Філіпенком, О.Хомрою, І.Школою та ін.

Не зважаючи на доробок розглянутої теми у працях науковців, проблема інтелектуальної міграції в умовах глобалізації потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є з'ясування характерних рис інтелектуальної міграції в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В залежності від цілей і об'єкта дослідження, категорія «інтелектуальна міграція» може трактуватись у широкому розумінні – як виїзд з країни фахівців, які займаються кваліфікованою, інтелектуальною або творчою працею, а також потенційних фахівців (студентів і стажерів), і у вузькому розумінні – як одна із складових міжнародної інтелектуальної міграції (потік наукових і викладацьких кадрів вищої і високої кваліфікації – працівників, які реально або потенційно зайняті науковими дослідженнями і розробками, а також обслуговуванням даної галузі). [4, с.19]

Поняття «інтелектуальна міграція» може розглядатись також як від'їзд, еміграція, виїзд за кордон на постійну роботу висококваліфікованих кадрів, які не знаходять застосування своїм здібностям і не є затребуваними в країні походження. [3, с. 206]

Крім того, важливо розрізняти внутрішню і зовнішню «інтелектуальну міграцію». Зовнішня «інтелектуальна міграція» – це одна із форм міграційної поведінки, пов'язана з рішенням представників висококваліфікованої розумової праці мігрувати з однієї країни до іншої і залишитись в ній; це односторонній процес відтоку (реального чи віртуального) працівника інтелектуальної праці з країни-донора, що означатиме для останньої невідновлювальні втрати здійснених інвестицій в інтелектуальний капітал і втрату потенційних доходів. Зовнішня «інтелектуальна міграція» обумовлена незадоволеністю особи заробітками та можливостями творчого самовираження в країні походження і прагненням вирішення даних проблем в країні-реципієнті.

Внутрішня «інтелектуальна міграція» пов'язана з рішенням фахівців високої кваліфікації перейти в рамках національного ринку праці з одного економічного сектора (сфери) економіки країни до іншого, який не вимагає високого освітньо-кваліфікаційного рівня працівників, зазвичай через більш високий рівень оплати менш кваліфікованої праці як результат падіння внутрішнього попиту на інтелектуальний капітал. Таке переміщення працівників-інтелектуалів на внутрішньому ринку праці пов'язано із втратою, недовикористанням інтелектуального потенціалу країни. Ряд експертів внутрішню «інтелектуальну міграцію» трактують як перелив інтелектуального потенціалу в ненаукові сфери діяльності. [2]

Сьогодні виділяють дві форми зайнятості «відпливу умів» – шляхом переїзду на постійне місце проживання професіоналів і випускників навчальних закладів, залучення на роботу за контрактом в компанії або наукові центри, а також за рахунок прийому на роботу в ТНК і їх філії. Сучасні ТНК активно інвестують у розвиток людського капіталу своїх працівників, підвищуючи продуктивність праці. Інвестиції в людський капітал необхідні для гнучкіших моделей організації виробництва, що обумовлене необхідністю підтримувати високу конкурентоздатність за умов глобального світового ринку. Як правило, активний процесів «відпливу умів» підвищується в умовах суспільних потрясінь, економічних криз. Іноді такий переїзд здійснюється стихійно або навіть спонтанно, як реакція на зниження життєвого рівня, погіршення умов праці, несприятливого політичного клімату або під впливом суб'єктивних причин. Однак все частіше переїзд є результатом цілеспрямованої діяльності з боку організацій та державних структур у приймаючих мігрантів країнах.

Характерною рисою сучасного процесу глобалізації, що має безпосереднє відношення до інтелектуальної міграції, став бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, що особливо важливо для людей інтелектуальної праці. Нова природа технологічного базису – інформатизація та інтелектуалізація економіки і суспільного життя – потребує високоосвічених, висококваліфікованих працівників. Ці технології дозволяють працювати відразу в різних географічних вимірах: в країні перебування і в країнах-походження.

Основні потоки інтелектуальної міграції (як і в цілому міграції) орієнтовані зі сходу на захід, з півдня на північ. Саме в цих країнах найкращі умови життя і роботи. Інтелектуальна міграція, маючи цілий ряд загальних моментів з іншими видами міграцій під впливом глобалізації, володіє специфічними особливостями. По-перше, інтелектуальні мігранти, як правило, володіють досконало інформацією про місце майбутньої роботи. Для них характерний зважений вибір місця майбутньої роботи. По-друге, для цієї категорії мігрантів (принаймні, значної їх частини) типові заздалегідь встановлені зв'язки з колегами через Інтернет. По-третє, інтелектуальні мігранти більшою мірою, ніж інші категорії мігрантів «живуть на два будинки»: включаються в коло відносин країни перебування, і при цьому підтримують колишні відносини. Це пов'язано з тим, що їхні доходи вищі за середні доходи в середньому за інших мігрантів. В результаті вони мають можливість частіше відвідувати батьківщину, спілкуватися по телефону, Інтернету. Нарешті, по-четверте, конфлікти, які притаманні емігрантському середовищу, в найменшій мірі зачіпають інтелектуальну міграцію. Високий рівень освіти, знання мови і т.п. дозволяє інтелектуальним мігрантам легше інтегруватися в новому середовищі, уникати кримінальних зон і конфліктів.

В умовах глобалізації процеси інтелектуальної міграції в цілому сприяють закріпленню асиметричної структури міжнародної системи, зміцнюючи потенціал провідних центрів економічного зростання і послаблюючи периферійні регіони. Динаміка і спрямованість міжнародної інтелектуальної міграції значною мірою залежать від розвитку науки в країні і ставлення до наукової спільноти, що проявляється в реалізації комплексу заходів із забезпечення наукової діяльності, упорядкованості фінансування науки, збереження наукового потенціалу тощо.

Активний пошук перспективних вчених для укладення робочих контрактів ведуть багато регіональних університетів та приватних лабораторій, підрозділів великих фірм. Існують і офіційні державні програми запрошення зарубіжних фахівців, орієнтовані на залучення осіб порівняно молодого віку, які зарекомендували себе як успішні професіонали. Найбільш популярними серед них уже кілька десятиліть залишаються фахівці в області інформаційних технологій, однак представники природничих і точних дисциплін також широко затребувані, особливо в регіональних вузах Англії і США.

Так, в Північній Америці функціонує система так званого «активного запрошення», яка забезпечує солідними грантами талановитих учнів шкіл, студентів, стажистів, аспірантів і докторантів з інших держав. Ці кошти не спрямовуються прямо на залучення в країну кадрів для навчання, однак вони працюють як система нецінових чинників попиту на світовому ринку інтелектуального капіталу, і тому більшість залучених кадрів в подальшому стають емігрантами. [6]

На сьогодні середній освітній рівень американського працівника формується впродовж 14 років при тому, що кардинально зменшується кількість років, необхідних для зміни технологій і підготовки кадрів для них. Якщо раніше радикальні технологічні зміни у суспільному відтворенні відбувались приблизно через 35-40 років, а тому отриманих професійних знань (впродовж 6-8 років) вистачало практично на все професійне життя фахівця, то на сучасному етапі середній період оновлення техніки і технологій скоротився до 4-5 років, а в найбільш розвинутих галузях – до 2-3 років (при цьому необхідність відновлення зумовлена не стільки фізичним, скільки моральним застаріванням). Відповідно змінилися терміни підготовки висококваліфікованих фахівців, вдосконалюється система перепідготовки кадрів і запрошення зарубіжних кадрів високої кваліфікації.

При цьому США виступають єдиною країною, здатною здійснювати дослідження і розробки за всім спектром напрямків науки і техніки, характеризуючись часткою зайнятих у цивільному секторі вчених та інженерів на рівні 5% від загальної кількості зайнятих. В рамках вищезазначеної політики активного запрошення, вчені, аспіранти і студенти прибувають до США з Індії – 8%, Китаю – 7%, Філіппін і Німеччини – по 4%; загалом з Азії – 57%, з Європи – 24%, з Латинської Америки – 13%, з Канади та Океанії – 6%, з Африки – 4%. Подібна картина спостерігається в інших країнах – близько 25% студентів Великобританії і Швейцарії є іноземцями - громадянами більше ніж 40 держав світу. [8]

В США прийнято спеціальні закони, що полегшують отримання постійних віз вченими та інженерами, які закінчили навчання в даній країні. В результаті до початку XXI ст. кожен третій науковець в США народився і виріс за межами країни, а в органах федерального уряду і органах місцевої влади штатів – навіть

більше - 16% і 19% відповідно. [6] Показово, що 23% членів Національної академії наук США, 33% лауреатів Нобелівської премії країни є іммігрантами.

Європейський Союз також проводить міграційну політику щодо «імпорту інтелекту». Єврокомісія схвалила два проекти директив щодо залучення кваліфікованих працівників. Відповідно до першої, передбачається допуск висококваліфікованих мігрантів в ЄС через «блакитну карту», яка надає ряд соціально-економічних прав і гарантій. Іншою директивою спрощується та прискорюється процес отримання дозволу на роботу та право на проживання.

Враховуючи вимоги до працівника, зумовлені параметрами розвитку світової економіки (творчі здібності, професійні якості, прагнення до саморозвитку, володіння новітніми прийомами технологічних і проектно-конструкторських розробок тощо), відбувається збільшення витрат розвинутих держав і великих компаній на освіту і розвиток людських ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1.
Витрати окремих країн на освіту і навчання [7]

Країни	Витрати на освіту, % ВВП	Витрати на навчання, дол. США	
		Учня середньої школи	Студента
Бельгія	5,5	5970	6508
Данія	8,0	7200	9562
ФРН	4,7	6209	9481
Греція	3,7	3287	4157
Іспанія	4,5	4274	5038
Франція	5,9	6605	7226
Ірландія	4,6	3934	8522
Італія	4,5	6458	6295
Нідерланди	4,8	5304	10757
Австрія	6,3	8163	11279
Португалія	5,7	4336	н/д
Фінляндія	6,2	5111	7327
Швеція	7,7	5648	13224
Великобританія	4,6	5230	9699

В результаті частка світу, на яку припадає приблизно 15% населення, забезпечує технологічними новаціями світову економіку загалом. Інша частина, яка охоплює приблизно 50% населення, здатна впроваджувати ці технології у свою систему виробництва і споживання (так, у Республіці Корея, Китаї, Тайвані, Сінгапурі та Індії число фахівців у галузі природничих наук зросло у два рази, а фахівців у галузі технічних наук – у три рази. У Китаї студентів стало більше на 89%, або на 12,1 млн. чол., у тому числі за рахунок активного розвитку системи навчання в режимі on-line), решта частин світу, що включає приблизно третину світового населення, не здатна створювати нові технології і впроваджувати іноземні. [8]

Мотивація політики на заохочення припливу висококваліфікованих фахівців з-за кордону, що проводиться промислово розвиненими країнами, цілком зрозуміла. Часто влада країн-донорів, які страждають від «відпливу умів», навіть підтримують формується або вже сформовані міграційні тенденції. По-перше, кваліфіковані мігранти, як і інші учасники транскордонних переміщень, незмінно направляють грошові перекази додому родичам. По-друге, в багатьох країнах, що розвиваються, завдяки від'їзду кваліфікованих кадрів знижується рівень безробіття серед освіченої частини населення і помітно послаблюється його протестний потенціал, по-третє, готуючись виїхати з найбідніших країн світу, люди несуть істотні витрати для отримання освіти і тим самим побічно сприяють підвищенню рівня освіти в своїй країні.

Однак більшість держав, все ж намагається протидіяти відтоку своїх фахівців, а не заохочувати «відплив умів» або користуватися її перевагами. Деякі країни законодавчо забороняють від'їзд за кордон визначених категорій фахівців - наприклад, лікарів і вчителів. Однак це не вирішує проблему інтелектуальної міграції.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Глобалізація економіки актуалізує зростаючу роль людського капіталу в забезпеченні національної конкурентоспроможності та інноваційного розвитку країн. Тому кожна країна зацікавлена у розвитку людських ресурсів та використанні висококваліфікованих і наукових кадрів для ефективного розвитку національної економіки.

Розглядаючи особливості інтелектуальної міграції в умовах глобалізації, необхідно зробити наступні висновки:

По-перше, світовий ринок висококваліфікованого інтелектуальної праці розширюється, стає все більш інтернаціональним і динамічним. Тенденції, які характеризують його розвиток, поєднують у собі риси як «витоку», так і «циркуляції» умів. Однак в процесах інтелектуальної міграції і раніше переважає відтік висококваліфікованих кадрів з країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою в розвинені країни і регіони.

По-друге, процеси інтелектуальної міграції асиметричні не тільки по лінії розвинені – країни, що розвиваються, але і на рівні групи розвинених країн. Головним центром тяжіння інтелектуальних міграційних потоків традиційно є США, Канада, Великобританія і Австралія та випереджають за своєю міграційної привабливості країни континентальної Європи.

По-третє, європейські держави на національному та регіональному рівні роблять значні зусилля для подолання нестачі висококваліфікованих кадрів за рахунок підтримки припливу інтелектуальних мігрантів.

По-четверте, тенденції інтелектуальної міграції підсилюють нерівномірність розвитку світової економіки, здійснюючи технологічний розрив між основними центрами економічного зростання і периферією.

По-п'яте, для пом'якшення виникаючих ризиків необхідно прийняття узгоджених кроків всіх членів світової спільноти, спрямованих на збалансовану компенсацію збитку «країн-донорів» від втрати висококваліфікованих фахівців за рахунок їх зовнішніх міграцій.

Оскільки в умовах глобалізації ринку праці впливати на процеси інтелектуальної міграції в контексті прямого зменшення її обсягів неможливо, механізм регулювання міграційних процесів має враховувати інтереси держав, міжнародних організацій та наддержавних інституцій, які разом утворюють глобальну систему регулювання міжнародної міграції як складову системи глобального управління. Дослідження проблематики інтелектуальної міграції трудових ресурсів в умовах глобалізації, на нашу думку, є перспективним напрямом в подальших дослідженнях.

Література.

1. Бараник З.П. Інтелектуальна міграція населення України: статистичний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Економічні науки. Випуск 6. 2014. С. 223-227.

2. Бондарь М. Обращение интеллектуального капитала на мировом рынке труда. *Журнал международного права и международных экономических отношений*. 2014. №4. [Електронний ресурс]. Режим доступу <http://www.evolutio.info/content/view/2314/235/>

3. Утечка мозгов // Социальная политика, уровень и качество жизни: словарь / под. общ. ред. В.Н. Бобкова, А.П. Починка. М., 2001. 257с.

4. Ушкалов И.Г. «Утечка умов» – масштабы, причины, последствия / И.Г. Ушкалов, И.А. Малаха. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 176с.

5. Калініна С.П., Давидюк Л.П. Міжнародна конкуренція за людський потенціал: міграційний контекст. *Вісник Маріупольського національного університету*. Серія: Економіка. Маріуполь. 2016. Випуск №14. С. 209-213.

6. Освіта за кордоном: міфи, вибір країни, вартість навчання, документи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://openstudy.org.ua/posts/20321/>

7. Фінансування освіти: скільки, кому і як? [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=4879>

8. Regional integration and labour mobility linking trade, migration and development/ United Nations. URL: https://www.unescap.org/sites/default/files/publications/STESCAP2688_No81.pdf

References.

1. Baranik, Z.P. (2014), “Intellectual migration of the population of Ukraine: statistical aspect”, *Naukovij visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu*. Seriya Ekonomichni nauki, vol. 6, pp. 223-227.

2. Bondar, M. (2014), “The circulation of intellectual capital in the world labor market”, *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh ekonomicheskikh otnoshenij*, available at: <http://www.evolutio.info/content/view/2314/235/> (accessed: 17 november 2019).

3. Bobkov, V.N. and Pochinok, A.P. (2001), “Brain drain”, *Socialnaya politika, uroven i kachestvo zhizni: slovar* [Social Policy, Level and Quality of Life: Dictionary], Moscow, Russia.

4. Ushkalov, I.G. (1999), «Utechka umov» – masshtaby, prichiny, posledstviya [Leakage of Minds - Scales, Causes, Consequences], Editorial URSS, Moscow, Russia.

5. Kalinina, S.P. and Davydiuk, L.P. (2016), “International competition for human potential: a migration context”, *Visnyk Mariupol's'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 14, pp. 209-213.

6. openstudy.org.ua (2019), “Education Abroad: Myths, Country Choices, Tuition Fees, Documents”, available at: <http://openstudy.org.ua/posts/20321/> (accessed: 17 november 2019)

7. euroosvita.net (2019), “Financing education: how much, to whom and how?”, available at: <https://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=4879> (accessed: 17 november 2019).

8. United Nations (2014), “Regional integration and labour mobility linking trade, migration and development”, available at: https://www.unescap.org/sites/default/files/publications/STESCAP2688_No81.pdf (accessed: 17 november 2019).

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.